

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д. УШИНСЬКОГО»

ЦИМБАЛ МИХАЙЛО РОМАНОВИЧ

УДК 159.923:[355.237.082:379.8]

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО
ОФІЦЕРА ЯК СУБ'ЄКТА ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Військовій академії (м. Одеса) Міністерства оборони України

- Науковий керівник:** доктор психологічних наук, професор
Снігур Людмила Анатоліївна,
Військова академія (м. Одеса),
професор кафедри гуманітарних
та соціально-економічних дисциплін
- Офіційні опоненти:** доктор психологічних наук, професор
Підбучька Ніна Вікторівна,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»,
професор кафедри педагогіки та психології
управління соціальними системами імені
академіка І.А. Зязюна;
- кандидат психологічних наук, доцент
Водолазська Ольга Олегівна,
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»,
доцент кафедри загальної
та диференціальної психології.

Захист дисертації відбудеться «27» вересня 2021 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.03 у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «26» серпня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Бабчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Проблема суб'єктності молодого людини в організації власного вільного часу для особистісного і професійного зростання, відпочинку і відновлення є однією з таких, що не знайшли результативного вирішення. Особливо це стосується молоді у старшому юнацькому віці, що є найважливішим у силових структурах. Актуальність наукової теми підсилюється соціальним значенням становлення особистості захисника країни в період збройних конфліктів, світовими конфліктогенними тенденціями, що обумовлюють необхідність посилення обороноздатності держави.

Зростання ролі дозвілля в житті суспільства відмічалась науковцями багатьох галузей знань – соціології, культурології, економіки, педагогіки, менеджменту. Хоча ця проблема є міждисциплінарною, вона центрована на суб'єкті дозвіллевой діяльності. Концепція Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016-2020 роки, побудована для молоді до 35 років, відмічає проблеми, які потребують розв'язання. Особлива увага звертається на несистемний характер формування у молодих людей громадянської позиції та національно-патріотичної свідомості; низький рівень організації та культури молодіжного дозвілля, слабку інтегрованість української молоді у європейське та світове молодіжне співтовариство.

У процесі підготовки курсантів силових структур організація дозвілля складає одну з важливих складових процесу психологічного забезпечення діяльності.

Дозвілля людини активно досліджується у соціології (І.А. Бутенко, Ю.М. Ключко, В.Д. Ковтун, Н.Б. Путіловська, Л.О. Троєльнікова, Н.М. Цимбалюк, К. Роджерс), педагогіці, культурології (І.В. Петрова), психології (Campbell, Converse and Rodgers Д. Келлі, Ф. Зімбардо, Ю.А. Бабенко, В.Й. Бочелюк, В.В. Бочелюк, С.О. Кубіцький, О.О. Олійник, А.В. Слободянюк, І.С. Франчук, А.М. Чистілін, Campbell, Converse and Rodgers) У площині психологічної науки, з одного боку, активно розглядаються проблеми та питання психологічного розвитку особистісних якостей професійних захисників країни (О.Ю. Богущ, Д.С. Зубовський, В.Д. Кузіна), з іншого – посилюється увага науковців до дозвіллевой діяльності і її вагомості значення у становленні особистості та її розвитку (В.Й. Бочелюк, В.В. Бочелюк, О.О. Олійник та ін.). В дослідженнях науковців звертається увага на той факт, що у самоорганізації життя кожної особистості значну роль відіграє рекреаційний період, який дотепер у психології вивчений недостатньо повно. Саме протягом цього періоду людина має можливість не тільки відпочити, набратися сил, оздоровитися, але й переосмислити певні етапи свого життєвого шляху, поставити перед собою нові завдання і відкрити нові перспективи своєї подальшої діяльності. Характер взаємозв'язків дозвілля та особливостей прояву характеристик певної професії в сучасному світі, дозвілля людини та специфіки її внутрішнього світу залишається проблемним. Процес активної взаємодії індивіда і соціального оточення на відміну від споживацького ставлення до життя розкрито у роботах Г.О. Балла, Л.Ф. Бурлачука, О.О. Водолазської та ін. Активність молоді у вільний час має

як позитивний, так і негативний вплив на особистість (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, В.В. Рибалка, А.В. Массанов, М.І. Томчук, В.М. Ямницький та ін.).

Випускники військових закладів вищої освіти, що показують високий рівень підготовки на міжнародних навчаннях, у боях за недоторканість кордонів нашої держави, далеко не завжди вміють реалізувати себе у культурному відпочинку, як то вимагає їх гідний статус захисників Вітчизни.

На наш погляд, окремої уваги у вивченні проблем суб'єктності особистості заслуговують питання аналізу психологічних закономірностей та механізмів сприяння формування у курсантів зрілого ставлення до свого вільного часу. На жаль, нам доводиться констатувати, що до сьогодні в сучасній вітчизняній психологічній науці не розкриті питання взаємозв'язку ступеня усвідомленості курсантом свого вибору діяльності у вільний час, його задоволеності життям, якості його професійної підготовки і загальної якості життя; не виявлено впливу на дозвілля курсантів таких характеристик, як самооцінка, ціннісні орієнтації, локус контролю, самоактуалізація, особливості властивостей особистості тощо.

Усе вищезазначене й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження, визначення об'єкта і предмета, формулювання гіпотези, постановку мети і завдань наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане згідно з тематикою науково-дослідної роботи кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Військової академії (м. Одеса) «Дослідження питань фізичної та психологічної реабілітації військовослужбовців для відновлення боєздатності військ» (номер держреєстрації 0102U003701). Тему затверджено на засіданні Вченої ради Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (протокол № 4 від 28 листопада 2019 року).

Мета дослідження полягає у теоретико-емпіричному обґрунтуванні становлення особистості майбутнього офіцера як суб'єкта дозвілєвої діяльності та визначенні психологічних особливостей даного процесу.

Згідно з поставленою метою визначено такі основні **завдання** дослідження:

1. Уточнити психологічний зміст поняття суб'єктності дозвілєвої діяльності майбутніх офіцерів.
2. Виявити критерії психологічних особливостей організації дозвілєвої діяльності курсантами та їх показники.
3. Розробити програму емпіричного дослідження, підібрати комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення психологічних особливостей становлення майбутнього офіцера як суб'єкта дозвілєвої діяльності.
4. Вивчити співвідношення між показниками життєвої задоволеності та показниками психологічних явищ (самооцінка, ціннісні орієнтації, локус контролю, самоактуалізація, властивості особистості), які гіпотетично

визначають становлення суб'єктності майбутнього офіцера у дозвіллевій діяльності.

5. Експериментально перевірити ефективність застосування тренінгової програми, спрямованої на корегування становлення майбутнього офіцера як суб'єкта дозвіллевої діяльності.

Об'єктом дослідження є становлення особистості майбутнього офіцера у період підготовки у військовому закладі вищої освіти.

Предмет дослідження – психологічні особливості становлення майбутнього офіцера як суб'єкта дозвіллевої діяльності.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що суб'єктність майбутніх офіцерів у дозвіллевій діяльності в умовах вищого військового навчального закладу сприяє становленню та зростанню їх особистості як професійних захисників країни.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять філософські погляди про покликання людини (Т.Г. Шевченко, Г.С. Сковорода), аналіз життєвого шляху особистості (Н.В. Підбуцька, Л.В. Сохань, Т.М. Титаренко); теоретичні уявлення про структуру особистості і її складові (К.К. Платонов, О.П. Саннікова), положення психології про системність як оптимальну форму функціонування особистості (Б.Г. Ананьєв); психологічна теорія єдності діяльності і свідомості (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн), теорія функціональної єдності прагнення особистості до індивідуальної цілісності і спрямованості на саморозвиток (О.В. Киричук, В.А. Роменець), діяльнісний підхід (Б.Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн), положення про емоційну регуляцію майбутнього спеціаліста з вищою освітою (Л.П. Журавльова, О.Я. Чебикін, В.М. Ямницький) особистісно-орієнтований підхід (І.Д. Бех, Л.К. Велитченко, Н.В. Підбуцька) експериментально-генетичний метод та вчення про детермінацію і закономірності розвитку психіки (Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, О.М. Леонт'єв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн); суб'єктний підхід (Г.С. Костюк, В.О. Татенко), психологічні основи дозвіллевої діяльності (В.Й. Бочелюк, В.В. Бочелюк), науково-психологічні уявлення про сутність та закономірності розвитку людини у старшому юнацькому віці (Б.Г. Ананьєв); становлення особистості майбутнього офіцера (В.І. Осьодло, Є.М. Потапчук, О.В. Тимченко, М.І. Томчук, О.Д. Сафін, В.В. Ягупов) розкриті психологічні питання становлення особистості майбутнього офіцера, розвитку громадянськості та патріотичності особистості (М.Й. Боришевський, Л.А. Снігур), засади гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс, К. Юнг); психологічні основи впровадження у практику особистісно-духовно орієнтованих технологій розвитку соціально значущої спрямованості особистості (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський).

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань використовувався комплекс методів дослідження: 1) теоретичні: аналіз, узагальнення та систематизація даних наукової літератури та інтерпретація емпіричних результатів; 2) емпіричні-спостереження, анкетування, психодіагностичне і діагностико-корекційне тестування: а) діагностичні:

контент-аналіз творів «Моє дозвілля» на основі фіксованих питань, метод спостереження, методи експертної оцінки та анкетування щодо вивчення особливостей визначення майбутніми офіцерами цінності вільного часу, змісту та форм дозвілля; діагностика життєвої задоволеності проводилась за допомогою методики «Індекс життєвого задоволення» (автор А.О. Neugarten, адапт. Н.В. Паніної); методика «Дослідження самооцінки особистості» (автор С.А. Будассі) та методика «Рівень суб'єктивного контролю» (автор Дж. Роттер, адапт. Є.Ф. Бажина, Є.А. Голинкіної, О.М. Еткінда) застосовані для вияву екстернального та інтернального типу поведінки; методика «Визначення ціннісних орієнтацій» (автор М. Рокіч) призначалась для діагностики системи цінностей рекреантів; методика «Багатофакторний опитувальник дослідження особистості (16 PF)» (Р. Кеттелл) використовувалась з метою вивчення факторів особистості; за допомогою методики «Діагностика самоактуалізації особистості (САМОАЛ)» (автор О.В. Лазукін, адапт. Н.Ф. Каліної) вивчався рівень самоактуалізації особистості майбутнього офіцера; методи математичної статистики: t-критерій Стюдента для перевірки вірогідності різниці середніх значень за вибірками, кореляційний аналіз за критерієм Пірсона, визначення середнього арифметичного, факторний аналіз. Статистична обробка отриманих даних проводилась за допомогою комп'ютерної програми SPSS 21.0 для Windows та пакета Microsoft Excel.

В емпіричному дослідженні брали участь курсанти II-III курсів Військової академії (м. Одеса). Загальну вибірку дослідження склали 244 особи.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що:

вперше запропонована модель становлення особистості майбутнього офіцера як суб'єкта дозвіллевої діяльності у вищому військовому навчальному закладі для розкриття впливу дозвіллевої діяльності на особистість професійного захисника країни у період його підготовки у ВВНЗ; виявлено результати впливу дозвіллевої діяльності майбутніх офіцерів на їх особистісне становлення;

обґрунтовано та розроблено корекційно-тренінгову програму сприяння особистісному росту та суб'єктності майбутнього офіцера у дозвіллевій діяльності у період підготовки у вищому військовому навчальному закладі;

розширено й доповнено уявлення про зміст поняття «майбутній офіцер як суб'єкт дозвіллевої діяльності» та значення дозвіллевої діяльності для особистісного становлення майбутнього офіцера в період підготовки у вищому військовому навчальному закладі;

набули подальшого розвитку теоретико-емпіричні погляди на майбутніх офіцерів як суб'єктів дозвіллевої діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці проекту сприяння становленню майбутніх офіцерів як суб'єктів дозвіллевої діяльності. Крім того, представлена методика діагностики становлення майбутнього офіцера як суб'єкта дозвіллевої діяльності, яка може бути використана у процесі їх підготовки у ВВНЗ. Вплив суб'єктності дозвіллевої діяльності на становлення майбутніх офіцерів в умовах вищого військового навчального

закладу впроваджено у діяльність структурних підрозділів ВВНЗ України для підготовки до їх життєдіяльності як професійних захисників країни з вищою освітою, що підтверджено відповідними актами.

Основні результати дослідження впроваджено в навчальний процес Військової академії (м. Одеса) (акт впровадження №28/4/312 від 10.03.2021р.); Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка (акт впровадження №2 від 15.01.2021 р.); Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту (акт впровадження №3462/4 від 29.01.2021 р.); Одеського екологічного державного університету (акт впровадження №4 від 11.02.2021 р.).

Апробація результатів дисертації. Матеріали дисертаційної роботи доповідались та обговорювались на: міжнародних науково-практичних конференціях: «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні і прикладні проблеми» (Київ, 2020); «Психологічні умови благополуччя персоналу організацій» (Львів, 2020); «Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення» (Київ, 2020); «Наука, суспільство, освіта: актуальні питання та розвиток перспектив» (Харків, 2020); «Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави: проблеми та перспективи» (Одеса, 2020); всеукраїнській конференції: «Чорноморські наукові студії» (Одеса, 2020).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 10 публікаціях, з них: 3 статті у наукових фахових виданнях України, 2 статті в іноземних наукових періодичних виданнях, 5 публікацій у інших виданнях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 209 найменувань. Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок, з них основного тексту 171 сторінка. Робота містить 10 таблиць, 13 рисунків та додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу дослідження; надано перелік використаних методів та психодіагностичних методик; розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів; наведено відомості про апробацію результатів дослідження, кількість публікацій за темою дисертації, дані щодо обсягу та структури роботи.

Перший розділ «Теоретико-методологічні засади дослідження процесу становлення майбутнього офіцера у дозвіллевій діяльності» присвячено аналізу і систематизації теоретико-методологічних концептуальних характеристик стосовно того, що процес підготовки курсантів у вищому військовому навчальному закладі може бути вдосконалений за рахунок використання можливостей дозвілля, а, керуючись принципом інтеріоризації при формуванні знань і умінь в організації дозвілля за рахунок участі у відповідних дозвіллевих заходах, формуванні відповідного алгоритму самоорганізації дозвіллевої діяльності.

Здійснено теоретичний аналіз понять «становлення», «суб'єкт» «дозвілля» та «дозвіллева діяльність».

Становлення майбутнього військового офіцера як суб'єкта дозвілєвої діяльності є частиною розвитку його навчально-професійної діяльності в цілому. Виключно як суб'єктний процес, становлення здійснюється за участю імпліцитних психічних механізмів. Даний процес відбувається при взаємодії індивіда і середовища, що сприяє активізації спрямовуючої функції, вказуючи на значущі для курсанта ВВНЗ умови. Становлення є, за своєю суттю, процесом зміни того, що виникло, в напрямку переходу від меншої функціональності до більшої. Виникнення будь-чого в активності індивіда зумовлено не лише зовнішніми причинами, але й відгуком на них, що, власне, і вказує на інтерактивну природу суб'єкта, який знаходиться під постійним впливом навколишнього середовища, підкоряючись його вимогам. Це означає, що становлення майбутнього офіцера Збройних сил можна розглядати з точки зору зростання його функціональності в контексті: а) навчально-професійної діяльності становлення; б) сукупності якостей особистості; в) дозвілєвої діяльності. Згідно А.В. Брушлінському, суб'єкт - це людина, що володіє психікою і тому здійснює психічний процес. Саме завдяки властивості самому здійснювати свої психічні процеси індивід здійснює свою власну активність в тому руслі, в якому йому це здається необхідним. Тобто, щоб стати суб'єктом дозвілєвої діяльності, майбутній офіцер Збройних сил повинен цього захотіти. Існує думка, згідно якої основним предикатом суб'єкта є його суб'єктність, яка, будучи системною якістю (І.В. Вачков) поєднує об'єктивне (функціональний аспект) і суб'єктивне (відображувальний аспект) (Л.К. Велітченко). Функціональний аспект складають: прагматика завдань, смислові, семантичні, операційні системи, а відображувальний: складність і багатоплановість свідомості (Є.В. Сидоров); контрольованість, керованість, особистісність відображення дійсності (А.А. Гостев, В.Ф. Рубахін); діапазон від елементарних відчуттів до складної інтелектуальної діяльності (І.Ю. Кулагіна, Л.М. Фрідман); відображувальна і породжувальна функції (О.В. Гордєєва). Основним імперативом суб'єкта є шлях до саморозвитку. Оскільки даний процес ґрунтується на вирішенні діалектичних протиріч, то вихід за межі встановленої рівноваги є наслідком протиріч між даним і бажаним. Необхідною умовою особистісного зростання є вихід зі звичної ситуації комфорту з метою придбання чогось не просто нового, а перш за все, особистісно значущого (А.В. Брушлінський). Суб'єктність розглядається як інтегратор здатності людини до усвідомленого і керованого саморозвитку (С.Б. Кузікова). Суб'єктність пов'язана з актами вільного виходу за межі передбачуваного (В.А. Петровський). Її ознаками є самоактивність, рефлексивність, ініціативність, творчість, самодетермінація, саморегуляція, саморозвиток, інтенціональність та самоусвідомлення. Суб'єктність ґрунтується на таких ознаках, як: а) самоповага, самодопомога, самоосуд, самоконтроль; б) активність, що орієнтована на адаптацію до середовища, мотивацію на досягнення успіху, вияв інтересу та готовність до конкуренції; в) впевненість у своїх силах, яка реалізується за рахунок креативності мислення, креативності усвідомлення, практичних умінь; г) ініціативність, самостійність, творчість, відповідальність, свобода (І.М. Галян).

Дозвілля пов'язано з ознакою використання свого вільного часу на свій розсуд, не вимагаючи дозволу ні від кого і погоджуючись лише зі своїми бажаннями (Б.Д. Грінченко, Г.О. Крилов, М.М. Шамський), що передбачає, звичайно, володіння мистецтвом творення власного життя за рахунок самоорганізації (Т.М. Титаренко). Зарубіжні психологи (Д. Келлі, Ф. Зімбардо), звертаючись до визначення дозвілля, акцентували свою увагу на висвітленні проблеми співвідношення цивілізаційного рівня суспільства і концепції людини в ньому.

Проблему організації культурно-дозвіллевої сфери (Н.Б. Бабенко, Ю.М. Ключко, В.Д. Ковтун, Л.О. Троєльнікова, Н.М. Цимбалюк, В.М. Піча) розглядають через призму ідеї про цивілізацію дозвілля (J.Dumazedier). Дослідження французького соціолога J. Dumazedier визначають такі ознаки дозвілля, як сукупність занять, яким індивід може віддаватися зі своєї волі з метою відпочинку, для розвитку своїх знань, а також для добровільної участі в суспільному житті у вільний від професійних, сімейних і громадських обов'язків, час. Вітчизняні психологи розглядають дозвілля як сукупність видів діяльності, що здійснюються у вільний час для задоволення певних фізичних, інтелектуальних, соціальних і культурних потреб (В.В. Бочелюк, В.Й. Бочелюк, Н.Ю. Бутенко, І.М. Грабовська, С.І. Грабовський, О.М. Ковтун, Т.В. Скорик, Л.П. Скрипник, Г.М. Чепурда та ін.). Серед сучасних досліджень звертає на себе увагу ідея, згідно з якою факт існування дозвілля повинен знайти відображення в педагогіці дозвіллевої діяльності, яка має вивчати шляхи та методи освіти й виховання у дозвіллевій сфері, розкривати зміст такої діяльності, виокремлювати напрями цілеспрямованої роботи соціальних інституцій по організації дозвілля з метою сприяння розвитку моральних якостей особистості, розвитку ціннісних орієнтацій через активну діяльність самої особистості, в якій, зокрема, можуть реалізуватися і завдання навчально-професійної діяльності (А.Ф. Воловик, Скорик Т.В.).

Наведене є досить важливим для проблематики дозвілля майбутнього офіцера Збройних сил, як представника складної професії, про що прямо чи опосередковано свідчить ціла низка публікаційних джерел (Н.А. Агаєв, Ю.А. Вишнягова, А.Б. Коваленко, В.М. Кожевніков, В.А. Климчук, О.М.Кокун, І.В. Корсун, В.Д. Кузіна, Н.С. Лозінська, В.В. Остапчук, В.І. Осьодло, І.О. Пішко, А.О. Тихончук, М.І. Томчук). Присутність «носія діяльності і пізнання» (Л.Ф. Ільчов, П.М. Федосєєв, С.М. Ковальов, В.Г. Панов) суб'єкта в ситуації дозвілля перетворює його на дозвіллеву діяльність, відповідну намірам суб'єкта. Для того, щоб дозвілля перетворилось на діяльність, необхідно щоб воно повністю відповідало її основним характеристикам. З позиції науковців, дозвіллева діяльність може принести людині справжню насолоду, життєве задоволення не стільки результатом, скільки процесом.

Отже, в якості особливих ознак дозвіллевої діяльності можна визначити наступні: а) спосіб життєдіяльності людини, спосіб її самоствердження та спілкування; б) залежність від інтересів, потреб, політичного, культурного та морального розвитку індивіда; в) засвоєння культурних цінностей з метою становлення особистості. Розглядаючи становлення майбутнього офіцера

Збройних сил як суб'єкта в розрізі його конструктивного ставлення до дозвілєвої діяльності, психологами акцентовано увагу на співвідношенні процесів формування і «самоформування», що визнає приставку «само» визначальною у становленні суб'єкта, оскільки джерелом будь-яких змін в життєдіяльності суб'єкта є власне воління, засноване на передбаченні бажаного, як такого, що збулося. Узагальнення та систематизація проаналізованих наукових джерел сприяли розробці структурно-функціональної моделі (рис.1)

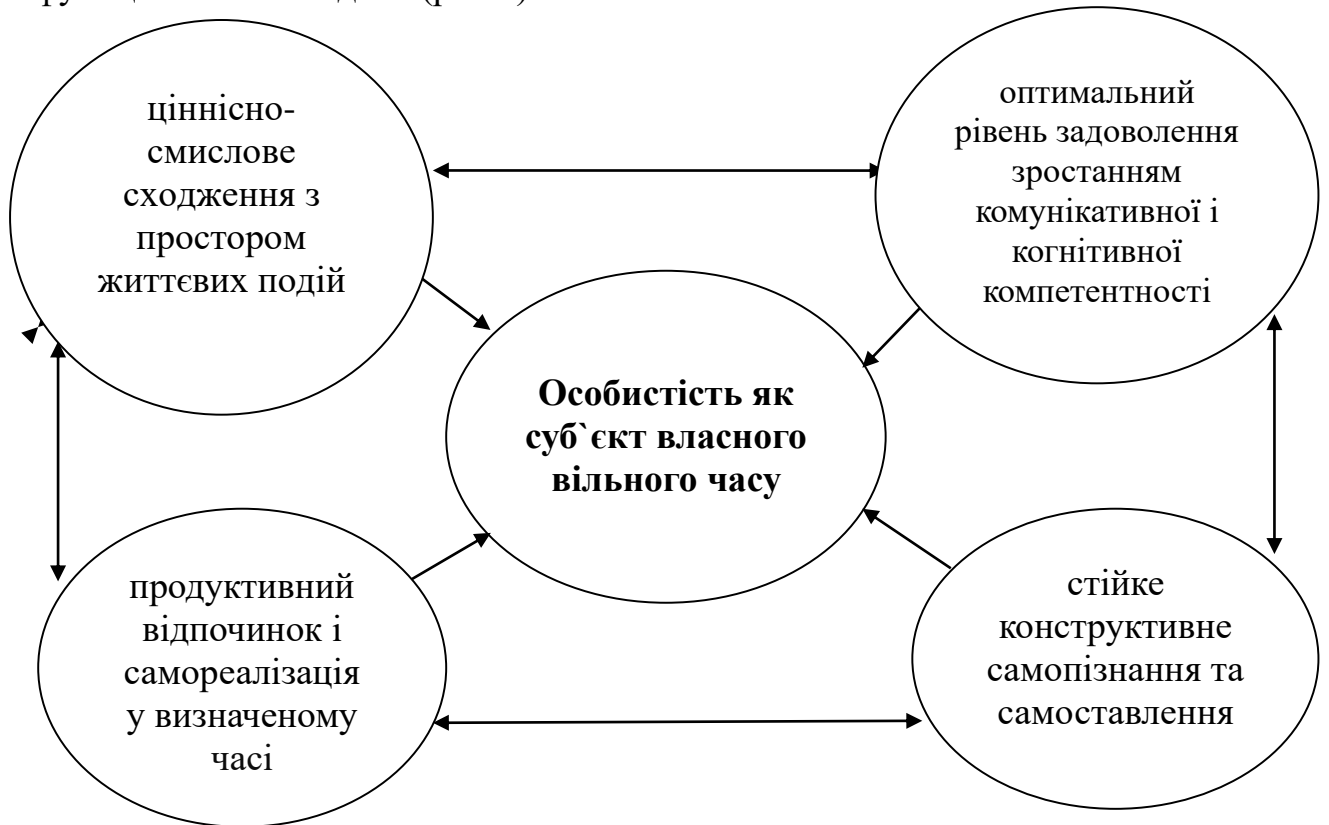

Рис.1. Модель розвитку суб'єктності відносно власної дозвілєвої діяльності

Ми опиралися на розуміння того, що вільний час, що витрачає курсант на участь у подіях громадського життя, а також зміст цієї роботи є одним з показників розвитку громадянськості особистості. Л.А. Снігур розділяє звичайну самореалізацію, коли є небезпека порушення рівноваги у відносинах з оточенням у колективі, сім'ї завдяки тому, що людина стає такою, що занурилась у свою професію, хобі, тощо, то на рівні сумлінно-громадянського ставлення діяльність за покликанням, повнота світовідчуття відбувається у гармонії завдяки постійному вивірянню особистості власних вчинків духовно-моральними принципами буття. Молодь, активність якої у вільний час спрямована «на іншого», відповідає високому рівню громадянськості особистості. Для людей з розвинутою громадянською волею характерно прагнення служити на совість, що стає характеристикою особистості і може проявляти себе і як дозвілєва діяльність (коли організм, звичайно, не потребує

фізичного відновлення і відпочинку). Суб'єктність є ступенем активності у взаємодії і вказує, в якій мірі людина впливає на обставини свого буття.

Таким чином, суб'єктність особистості розглядається як свідома, цілеспрямована і керована активність особистості, мета якої полягає в позитивному напрямі самозмінювання, у тому числі, через дозвілєву діяльність. Суб'єктність дозвілєвої діяльності майбутнього офіцера – особистісне утворення, яке виступає механізмом перетворення власного життя у нову якість. Це позначається майже на всіх елементах особистісної структури, у першу чергу, на пізнавальній сфері, емоційно-вольовій, визначається зміною поведінки.

Теоретичний аналіз дозволив виділити наукові положення, що стали базовими у розробці та експериментальній апробації структурно-функціональної моделі розвитку суб'єктності відносно власної дозвілєвої діяльності курсантів, визначити критеріальні характеристики психологічних особливостей дозвілєвої діяльності та організувати проведення емпіричного дослідження.

У другому розділі «Експериментальне дослідження психологічних особливостей становлення майбутніх офіцерів як суб'єкта дозвілєвої діяльності» представлено стратегію організації та проведення психодіагностичного обстеження курсантів ВВНЗ.

На підставі отриманих даних теоретико-методологічного аналізу проблеми становлення майбутніх офіцерів як суб'єкта дозвілєвої діяльності розроблено програму емпіричного дослідження з урахуванням комплексу послідовних етапів: підготовчого, діагностичного і аналітико-інтерпретаційного. На підготовчому етапі уточнено логіку емпіричного дослідження, визначено умови його проведення, обрано основну вибірку дослідження, підібрано комплекс психодіагностичних методик, визначено спосіб і час збору даних.

Наступний етап – безпосередньо діагностичний – передбачав проведення вимірювальних процедур і збір емпіричних даних. Було здійснено діагностику ставлення курсантів до самоорганізації дозвілєвої діяльності, суб'єктності курсантів у дозвілєвій діяльності за допомогою вивчення самооцінки, ціннісних орієнтацій, рівня суб'єктивного контролю, самоактуалізації, властивостей особистості.

На третьому етапі дослідження проведено математико-статистичну обробку даних за допомогою методів кількісного (кореляційний і факторний аналіз, t-критерій Стьюдента, лінійний кореляційний аналіз Пірсона) та якісного аналізу.

За результатами анкетування, бесід, контент-аналізу твору «Моє дозвілля», результатів діагностики самооцінки та цінностей особистості було визначено рівні ставлення курсантів до організації дозвілля.

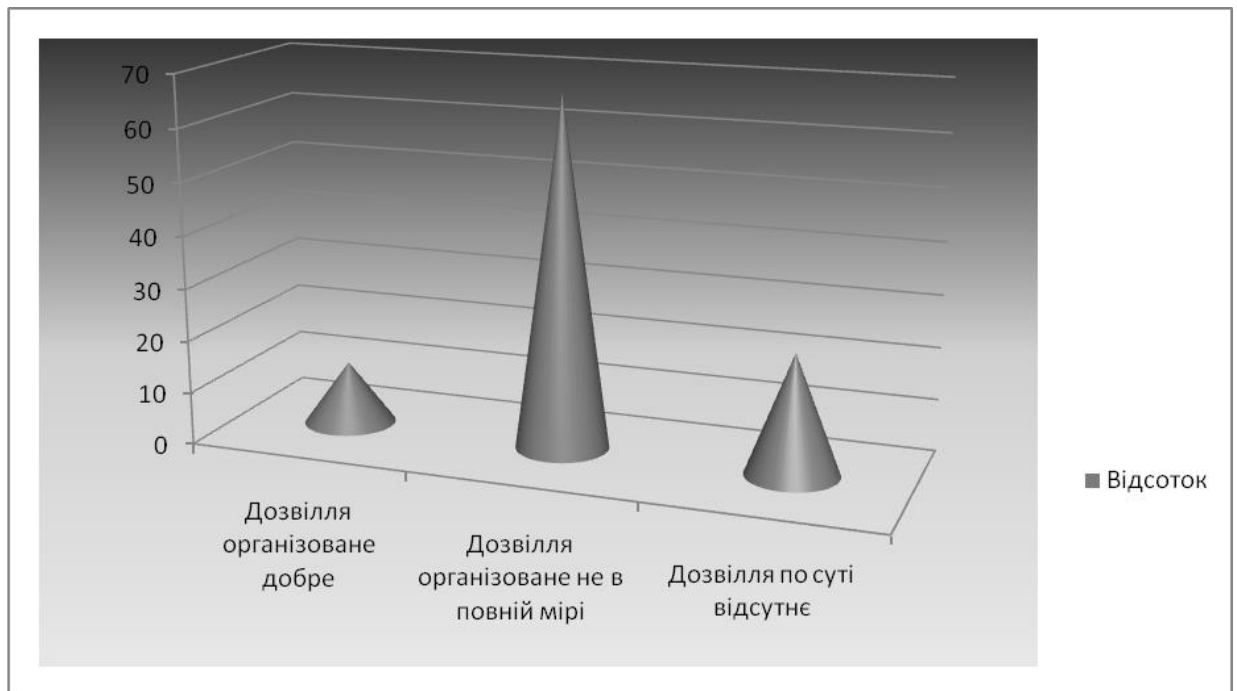

Рис.2. Результати діагностики ставлення курсантів до організації дозвілля

Встановлено позитивний статистично значущий зв'язок ($r=0,683$ при $p \leq 0,01$) між рівнем розвитку самоорганізації вільного часу курсантами та ставленням до навчання у вищому військовому навчальному закладі. Серед усієї сукупності вибірки ($n=244$) виокремились представники високого рівня самоорганізації дозвіллевої діяльності ($n=36$), середнього ($n=92$) і низького рівнів ($n=116$).

Кореляційний аналіз підтвердив передбачувані значущі взаємозв'язки між показниками індексу життєвої задоволеності та локусу контролю на рівні $p < 0,01$ та $p < 0,05$: (шкала загальної інтернальності (ЗІ) – $p < 0,01$); шкала інтернальності у галузі досягнень (ІД) – $p < 0,01$); шкала інтернальності у галузі міжособистісних стосунків (ІМ) – $0,05$). Встановлено значущі кореляційні зв'язки, як додатні, так і від'ємні, між показниками індексу життєвої задоволеності та показниками самоактуалізації: (цінності (Ц) – $p < 0,01$; орієнтація в часі (ОЧ), погляд на природу людини (ПЛ), гнучкість у спілкуванні (ГС) – $0,05$; креативність (К), автономність (А), аутосимпатія (АС), контактність (К) – $p < 0,05$). А також виявлено значущі зв'язки показників індексу життєвого задоволення з показниками факторів особистості (В (В+ високий інтелект – В- низький інтелект); Е (Е+ домінантність – Е- конформність); G (G+ сила «над Я» – G слабкість «над Я»); I (I+ м'якість – I- твердість); М (М+ мрійливість – М- практичність); F1 (F1+ висока тривожність – F1- низька тривожність); F2 (F2+ екстраверт – F2 - інтроверт) - на рівні $p < 0,05$). Характер значущих зв'язків визначив складність феномену, що вивчається, його неоднозначність у взаємодії з окресленими психологічними явищами. За результатами отриманих кореляцій проаналізовано та інтерпретовано дані, які було гіпотетично передбачено на початку дослідження.

Факторний аналіз дозволив згрупувати показники психічних явищ, що вивчаються та визначити сполучення показників, що досліджують специфіку дозвілля курсантів в умовах Військової академії з показниками їх суб'єктності, як майбутніх офіцерів: індексу життєвої задоволеності, самооцінки, цінностей, локусу контролю, самоактуалізації, властивостей особистості. За факторизацією простору показників, що вивчаються, описано чотирьохфакторну модель: 1-й фактор – «Самоактуалізація. Цінності»; 2-й фактор – «Життєві досягнення»; 3-й фактор – «Емоційна стабільність. Чутливість-рівноваженість»; 4-й фактор – «Інтерес до життя».

В якості основних параметрів вивчення рівневої сформованості професійно-психологічної культури було означено критерії, які охоплюють показники життєвої задоволеності, викликаючи позитивний суб'єктивний відгук особистості до впливів оточуючого середовища, що спонукає молодих людей до подальшої життєвої активності, яка виявляється не лише при виконанні навчальних завдань, але й у організації свого дозвілля. Задоволеність життям є не лише бажаним результатом, але й важливим фактором сприяння оптимальній життєвій діяльності.

Проведений якісний аналіз дозволив виявити та вивчити співвідношення між показниками індексу життєвої задоволеності, особливостей самоорганізації дозвіллевої діяльності курсантами та показниками певних психологічних особливостей. зокрема: з показниками локусу контролю, самоактуалізації, факторами особистості та визначити групу з високим рівнем індексу життєвої задоволеності (ІЖЗ max), до якої увійшли 72 особи і групу з низьким рівнем індексу життєвої задоволеності (ІЖЗ min) – 38 осіб. На основі проведення порівняльного аналізу результатів тестування груп респондентів із високим та низьким рівнями індексу життєвої задоволеності при перевірці за t-критерієм Стьюдента було підтверджено статистичну достовірність відмінностей за вказаними показниками та охарактеризовано їх властивості. У представників даних груп виявлено та описано рівні прояву життєвої задоволеності за характеристиками поєднання показників індексу життєвої задоволеності з показниками рівня суб'єктивного контролю, самоактуалізації, властивостей особистості.

Так, представникам групи з високим рівнем індексу життєвої задоволеності властивими є відповідальність, адекватне визначення важливості і результативності більшості важливих життєвих подій. Вони виявляють незалежність, автономність і волю. Володіють такими цінностями, як істина, добро, цілісність, життєвість, унікальність. Мають схильність до взаємнокорисних і приємних контактів з іншими людьми. Представникам даної групи властива адекватність сприйняття і розуміння себе. Дані особи не виявляють схильності підміняти власні смаки і оцінки зовнішніми стандартами. Важливою для розвитку їх особистості є спрямованість свого інтелекту на пізнання себе, своєї суб'єктної сутності. Емоційна стійкість, спокійне вирішення складних ситуацій доповнюється силою «внутрішнього Я», що характеризує представників даної групи як щирих, чуттєвих, відвертих, чуйних, життєрадісних.

Низький рівень життєвої задоволеності характеризує молодих людей, які не вміють пов'язувати виконання дій з важливими подіями та не можуть їх контролювати. Даним людям властива відчуженість, самотність, невміння зрозуміти і підтримати себе, визначити свою особистісну спрямованість. Невіра в людей та у щедрість людських стосунків, невміння симпатизувати та довіряти оточуючим людям, бажання маніпулювати людьми в своїх інтересах супроводжується скритністю, відсутністю товариськості, замкнутості, байдужості. Невміння відстоювати свою думку, слухняність, послужливість, сором'язливість викликає у курсантів даної групи втрату рівноваги, мінливість у стосунках, нестійкість у інтересах. Це призводить до покірності, залежності та підкореності у поведінкових проявах. Представникам даної групи властивий великий страх того, що вони не зможуть досконало пізнати та проаналізувати свою суб'єктну, внутрішню сутність, повірити у себе як майбутнього військового офіцера та, відповідно, визначити свій життєвий шлях.

Таким чином, кількісний та якісний аналізи отриманих результатів дозволили зробити загальний висновок про недостатній рівень самоорганізації дозвіллевої діяльності, засадою чого є рівень життєвої задоволеності у поєднанні з показниками компонентного складу суб'єктності майбутнього офіцера: рівнем суб'єктивного контролю, самоактуалізації, властивостей особистості як індикатору бажання курсантів самоорганізації дозвіллевої діяльності та визначення необхідності удосконалення зазначених психологічних явищ у представників групи осіб з низьким рівнем прояву.

У третьому розділі «Формувальний етап дослідження становлення майбутнього офіцера як суб'єкта дозвіллевої діяльності» представлено та теоретично обґрунтовано корекційно-тренінгову програму особистісного росту майбутнього офіцера за участі у дозвілєвій діяльності, надано мету та зміст тренінгових вправ; визначено напрям розвитку суб'єктної готовності до самореалізації майбутнього офіцера в умовах дозвілля.

Корекційно-тренінгова програма становлення майбутнього офіцера як суб'єкта дозвіллевої діяльності включає в себе мету, завдання, механізми розвитку, організаційні форми, методи, методичні прийоми і засоби формування, які безпосередньо задіяні у кожній вправі. Розробка тренінгових завдань спиралась на принципи добровільності, відповідальності, довіри до себе та до оточуючих людей, толерантності, конфіденційності. Мета програми полягала у розвитку самосприймання, саморозуміння, пізнання себе та оточуючих людей, адекватного уявлення про свою професію, особливості перебігу процесу становлення майбутнього офіцера як суб'єкта дозвіллевої діяльності. Весь комплекс тренінгових занять та вправ передбачав безпосередню участь курсантів у виконанні цілеспрямованих завдань з реалізації можливостей самопізнання, суб'єктних змін, суб'єктивного уявлення про правильність вибору життєвого шляху військового службовця. Реалізація поставлених завдань виконувалась завдяки оволодінню психологічними знаннями особистісного зростання та практичними навичками роботи у тренінговому режимі; організації самопізнання, самодіагностики та самокорекції психологічних якостей та властивостей; звільненню від бар'єрів,

що заважають реальним і продуктивним діям особистісного росту; оволодінню індивідуальними навичками саморозуміння та міжособистісної взаємодії для підвищення ефективності життєвого шляху майбутнього офіцера; підвищенню рівня психологічної культури курсантів, що сприяє розвитку суб'єктності особистості та професійному становленню. Корекційно-тренінгова програма складається з трьох тем, що включають 28 завдань, загальна тривалість яких 70 годин. Форма роботи під час проведення тренінгових занять та вправ — групова (групи по 6-8 чоловік). Тривалість одного заняття — 1 академічна година. Тривалість усього тренінгу — 4 місяці, по 5-6 годин на тиждень.

Усі теми корекційно-тренінгової програми відповідають розвитку компонентного складу професійно-психологічної культури. Сценарієм тренінгу передбачено виконання вправ, завдань та технік, спрямованих на розвиток та актуалізацію показників кожної зі складових суб'єктності майбутнього офіцера у самоорганізації дозвілєвої діяльності. Для участі у тренінгу було створено (за принципом добровільності) дві групи: експериментальну та контрольну. Експериментальну групу склали особи з низьким рівнем індексу життєвої задоволеності, в яких за результатами констатувального експерименту виявлено низький рівень суб'єктності у самоорганізації дозвілєвої діяльності (ЕГ, n=48), до контрольної групи увійшли особи з високим рівнем індексу життєвої задоволеності, які за результатами діагностики мають високий рівень суб'єктності у самоорганізації дозвілєвої діяльності (КГ, n=72).

Аналіз ефективності участі у тренінговій програмі здійснено на основі інтерпретації та порівняння результатів розвитку показників суб'єктності у самоорганізації дозвілєвої діяльності у контрольній (КГ) та експериментальній (ЕГ) групах до та після проведення формувального експерименту. На основі статистичного аналізу визначено значущість показників вираженості кожного компоненту самоорганізації дозвілєвої діяльності при становленні майбутнього офіцера до і після експерименту в контрольній та експериментальній групах. За отриманими результатами у представників експериментальної групи спостерігається певне зростання показників прояву локусу контролю над життєвими ситуаціями. Так, показник «загальна інтернальність» (ЗІ) виявив збільшення на 7,7 бала ($t=-10,59$; $p\leq 0,01$); показник «інтернальність у галузі досягнень» (ІД) на 0,9 бала ($t=-4,93$; $p\leq 0,01$); значення показника «інтернальність у галузі невдач» (ІН) збільшилися на 0,8 балів ($t=-4,10$; $p\leq 0,01$), а значення показника «інтернальності у галузі сімейних стосунків» (ІС) змінились у бік збільшення на 1,4 бала ($t=-7,13$; $p\leq 0,01$). Відбулося зростання значень показника «інтернальність у галузі виробничих відносин» (ІВ) на 1,7 бала ($t=-10,61$; $p\leq 0,01$), а значення показника «інтернальність у галузі міжособистісних стосунків» (ІМ) в результаті проведеного тренінгу збільшилися на 1 бал ($t=-9,43$; $p\leq 0,05$). Спостерігається також і тенденція до збільшення значення показника «інтернальність відносно здоров'я та хвороби» (ІЗ) на 1,1 бала ($t=-9,08$; $p\leq 0,01$).

Відбулися яскраві зміни у бік збільшення і за значеннями показників самоактуалізації. Так, показник «прагнення до самоактуалізації» (ПС) виявив збільшення на 9,8 бала ($t=-6,92$; $p\leq 0,01$), значення показників «орієнтація в часі» (ОЧ)- на 7,3 бала ($t=-3,08$; $p\leq 0,01$), «цінності» (Ц) на 12,1 бала ($t=-7,49$; $p\leq 0,01$), «погляд на природу людини» (ПЛ) на 8,7 бала ($t=-4,63$; $p\leq 0,01$), «потреба в пізнанні» (ПП) на 5,9 бала ($t=-3,92$; $p\leq 0,05$), «креативність» (КР) на 11,1 бала ($t=-5,67$; $p\leq 0,01$), «автономність» (А) на 10,9 бала ($t=-6,16$; $p\leq 0,01$), «спонтанність» (С) на 15,5 бала ($t=-7,69$; $p\leq 0,01$), «саморозуміння» (СР) на 5,4 бала ($t=-4,14$; $p\leq 0,01$), «аутосимпатія» (АС) на 15,6 бала ($t=-7,78$; $p\leq 0,01$), «контактність» (К) на 5,6 бала ($t=-3,39$; $p\leq 0,05$) і «гнучкість в спілкуванні» (ГС) на 12,7 бала ($t=-6,52$; $p\leq 0,01$).

Значні зміни після формувального експерименту виявили показники факторів особистості. Найбільш яскравими є збільшення значень показників: А (А+ афектотімія – А- сизотімія) – на 2,4 бала ($t=-11,32$; $p\leq 0,01$); Q2 (Q2+ самодостатність – Q2 - залежність від групи) – на 2,8 бала ($t=-11,15$; $p\leq 0,01$); Q3 (Q3+високий самоконтроль – Q3 - низький самоконтроль) – на 1,7 бала ($t=-8,36$; $p\leq 0,01$); Е (Е+домінантність-Е- конформність) – на 1,7 бала ($t=-7,24$; $p\leq 0,01$); G (G+ сила «над Я» – G слабкість «над Я») – на 1,4 бала ($t=-6,02$; $p\leq 0,01$).

Вибіркові порівняльні значення загальних показників психологічних явищ, що визначають суб'єктність курсантів експериментальної групи до і після участі у тренінговій роботі, подано у табл.1.

Таблиця 1

Порівняльні значення загальних показників суб'єктності учасників експериментальної групи до і після проведення експерименту

Загальні показники	До		Після		t-критерій
	М1	σ	М2	σ	
Загальна інтернальність	26,5	4,59	34,2	5,25	-10,59**
Прагнення до самоактуалізації	54,1	13,9	63,9	8,4	-6,92**
С+ сила «Я» – С- слабкість «Я»	6,7	2,08	8,1	2,12	-5,76**

Примітки: 1) М – середнє арифметичне значення показника, σ – стандартне відхилення, t – значення t-критерія Стьюдента; 2) позначка * – статистично достовірні відмінності на рівні $p\leq 0,05$; позначка ** – статистично достовірні відмінності на рівні $p\leq 0,01$.

Як видно з таблиці 1, в результаті проведеного тренінгу у представників експериментальної групи спостерігається зростання рівня суб'єктивного контролю (загальної інтернальності) на 7,7 бала ($t=-10,59$; $p\leq 0,01$), прагнення до самоактуалізації – на 9,8 бала ($t=-6,92$; $p\leq 0,01$), суб'єктивного ставлення до навколишнього (сила «Я»- слабкість «Я») – на 1,4 бала ($t=-5,76$; $p\leq 0,01$).

Отже, значення t-критерія Стьюдента свідчать про тенденцію до зростання показників рівня суб'єктивного контролю, самоактуалізації та

факторів особистості респондентів експериментальної групи (ЕГ) після реалізації корекційно-тренінгової програми і можуть вважатися статистично достовірними. Отримані результати доводять, що розроблена нами корекційно-тренінгова програма сприяє розвитку тих психологічних особливостей особистості, які визначають процес становлення майбутнього офіцера як суб'єкта дозвіллевої діяльності.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та результати емпіричного дослідження проблеми психологічних особливостей становлення майбутнього офіцера як суб'єкта дозвіллевої діяльності.

1. Теоретично встановлено, що словосполучення «суб'єкт дозвіллевої діяльності» є багатовимірним психологічним феноменом. Незважаючи на різнобічність наукових поглядів, складові даного поняття безпосередньо взаємопов'язані і є виявленням організуючого начала як окремої дії, так і дозвіллевої діяльності в цілому. По відношенню до курсанта ВВНЗ в період його навчання дозвіллева діяльність визначається як позанавчальна, засадами якої є життєва задоволеність і використовується в цілях, що відповідають завданням підготовки спеціаліста, ефективності людини у загальному життєвому просторі і забезпечують становлення його як професіонала.

2. Теоретично виявлено критерії психологічних особливостей організації курсантами дозвілля. Перший критерій – характер ініціативи у відношенні до вільного часу. Характеристиками даного критерію є: а) ініціація проведення дозвілля або вибір серед запропонованих; б) наслідування адекватної ініціативи інших; в) пасивність у організації свого дозвілля. Другий критерій – характер дій при необхідності вольового зусилля в підготовчому періоді організації власного вільного часу. Характеристиками даного критерію є: а) прагнення домогтися бажаної мети, не дивлячись на труднощі; б) намагання перебороти труднощі, якщо не з'являється справа більш суб'єктивно приваблива; в) визначення можливості для того, щоб ухилитися від такого проведення вільного часу, що передбачають підготовчі зусилля. Третій критерій – характер дій за наявності можливості вибору творчої діяльності: а) виявлення творчості у дозвіллевій діяльності; б) погодження на можливість творчої діяльності у час дозвілля; в) вільний час не передбачає творчої діяльності суб'єкта. Четвертий критерій – характер дій у зв'язку з орієнтацією на інших членів в ситуації спільної дозвіллевої діяльності: а) прагнення підтримати інших; б) прагнення підтримати інших тільки за сприятливих обставин; в) відсутність бажання підтримати інших. П'ятий критерій – задоволеність, яка розглядається як психічний стан, що характеризує рівень задоволення суб'єктом реалізації свого вільного часу у обраних видах діяльності: а) задоволеність організацією свого дозвілля; б) часткова задоволеність реалізацією власного вільного часу; в) відсутність задоволеності реалізацією власного вільного часу. Шостий критерій – ставлення до власного вільного часу як до: а) цінності, в якій може бути самореалізовано цілі, можливості і втілені смисли; б) даності, яка при певних умовах має значення; в) реальності, цінність якої невизначена, смисл,

можливості і цілі не виявлені.

3. Розроблено теоретичну модель розвитку суб'єктності відносно власної дозвіллевої діяльності курсанта ВВНЗ, яка має епіцентром свого існування особистість як суб'єкта власного вільного часу, що передбачає спрямованість на оптимальний рівень життєвої задоволеності при організованому самопізнанні, саморозвитку і самореалізації адекватних життєвих завдань. Дана модель включає наступні блоки: оптимальний рівень задоволеності зростанням когнітивної і комунікативної компетенції; ціннісно-смісловне сходження з простором життєвих подій; продуктивний відпочинок і самореалізація у визначеному часі; стійке конструктивне самопізнання та самоствавлення. Усі блоки взаємопов'язані і визначають особистість як системну якість індивіда, яка формується у спільній діяльності і виявляє якісну своєрідність як суб'єкта певної активності. Ставлення особистості до свого вільного часу з огляду на міру самореалізації під кутом зору цінностей та оцінки життєвих подій під впливом конструктивного ставлення до себе, приє зростанню компетентності у становленні майбутнього офіцера збройних сил України як суб'єкта дозвіллевої діяльності в умовах Військової академії.

4. Констатовано за результатами контент-аналізу творів курсантів «Мій вільний час», що рівень самоорганізації дозвіллевої діяльності є недостатнім. Встановлено позитивний статистично значущий зв'язок ($r=0,683$ при $p\leq 0,01$) між рівнем розвитку самоорганізації вільного часу курсантами та ставленням до навчання у вищому військовому навчальному закладі. За результатами анкетування, бесід, контент-аналізу твору, результатів самооцінки та цінностей особистості визначено рівні (високий, середній, низький) самоорганізації курсантами дозвіллевої діяльності. Діагностика відбувалась за допомогою комплексу надійних та валідних методик.

5. Встановлено характер кореляційних взаємозв'язків між показниками компонентів теоретичної моделі розвитку суб'єктності відносно власної дозвіллевої діяльності курсанта ВВНЗ: індексу життєвої задоволеності, рівня суб'єктивного контролю (локусу контролю), самоактуалізації, факторів особистості. Виокремлено і описано чотирьохфакторну модель психічних явищ, що вивчалися: 1-й фактор – «Самоактуалізація. Цінності»; 2-й фактор – «Життєві досягнення»; 3-й фактор – «Емоційна стабільність. Чутливість-рівноваженість»; 4-й фактор – «Інтерес до життя».

6. За якісно-кількісним поєднанням показників виокремлено групи осіб з різним рівнем сформованості суб'єктності майбутніх офіцерів у проявах їх життєвої задоволеності. На основі проведення порівняльного аналізу результатів тестування груп респондентів із високим та низьким рівнями індексу життєвої задоволеності при перевірці за t-критерієм Стюдента було підтверджено статистичну достовірність відмінностей за вказаними показниками та охарактеризовано їх психологічні особливості, які є засадою становлення курсанта - майбутнього військового офіцера, як суб'єкта дозвіллевої діяльності. Так, особи з *високим рівнем* індексу життєвої задоволеності можуть бути охарактеризовані з позиції відповідальності, адекватного визначення важливості і результативності більшості важливих

життєвих подій. Вони виявляють незалежність, автономність і волю. Володіють такими цінностями, як істина, добро, цілісність, життєвість, унікальність. Мають схильність до взаємнокорисних і приємних контактів з іншими людьми. Представникам даної групи властива адекватність сприйняття і розуміння себе. Дані особи не виявляють схильності підміняти власні смаки і оцінки зовнішніми стандартами. Важливою для розвитку їх особистості є спрямованість свого інтелекту на пізнання себе, своєї суб'єктної сутності. Емоційна стійкість, спокійне вирішення складних ситуацій доповнюється силою «внутрішнього Я», що характеризує представників даної групи як щирих, чуттєвих, відвертих, чуйних, життєрадісних.

Особам з *низьким рівнем* індексу життєвої задоволеності властиве невміння пов'язувати виконання дій з важливими подіями та неможливість їх контролювання. Даним людям властива відчуженість, самотність, невміння зрозуміти і підтримати себе, визначити свою особистісну спрямованість. Невіра в людей та у щедрість людських стосунків, невміння симпатизувати та довіряти оточуючим людям, бажання маніпулювати людьми в своїх інтересах супроводжується скритністю, відсутністю товарищескості, замкнутості, байдужості. Невміння відстоювати свою думку, слухняність, послужливість, сором'язливість викликає у курсантів даної групи втрату рівноваги, мінливість у стосунках, нестійкість у інтересах. Це призводить до покірності, залежності та підкореності у поведінкових проявах. Представникам даної групи властивий великий страх того, що вони не зможуть досконало пізнати та проаналізувати свою суб'єктну, внутрішню сутність, повірити у себе як майбутнього військового офіцера та, відповідно, визначити свій життєвий шлях.

7. Розроблено та адаптовано корекційно-тренінгову програму, визначено необхідність її застосування, розкрито мету, завдання програми та кожної вправи; організаційні форми, методи, методичні прийоми і засоби формування; шляхи сформованості самопізнання, суб'єктного розвитку, життєвого шляху особистості; представлено очікуваний результат, що полягає в становленні майбутнього офіцера як суб'єкта дозвіллевої діяльності.

8. У результаті проведеного формувального експерименту, який полягав у апробації розробленої корекційно-тренінгової програми з особистісного росту курсантів встановлено, що її застосування акумулює оволодіння новими психологічними знаннями, комунікативними та когнітивними якостями, викликає бажання використання їх у взаємодії з оточуючими людьми не лише в умовах Військової академії, а й за її межами. Участь у формувальному експерименті сприяє розвитку життєвої задоволеності, самоактуалізації, рівня локусу контролю, властивостей особистості, тобто розвитку психологічних складових становлення майбутнього офіцера - суб'єкта дозвіллевої діяльності. Все вищезазначене є підтвердженням гіпотези, яка полягала у припущенні, що суб'єктність майбутніх офіцерів у дозвілєвій діяльності в умовах вищого військового навчального закладу сприяє становленню та зростанню їх особистості як професійних захисників країни.

Перспективами розробки зазначеної проблеми є вивчення співвідношення системного «Я» особистості та креативності як властивості

особистості у навчальній та дозвіллевій діяльності курсантів першого-четвертого курсу вищого військового навчального закладу.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Цимбал М.Р. Дослідження вільного часу курсанта в період підготовки у вищому військовому навчальному закладі. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. Київ 2020. № 34. С. 321–330.

2. Цимбал М.Р. Самореалізація і служіння в просторі вільного часу. *Збірник наукових праць Класичного приватного університету*. Запоріжжя 2020. №1. С. 169–173.

3. Цимбал М.Р. Організація вільного часу майбутніх офіцерів: психологічна програма. *Науковий журнал Психологічний часопис Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. Київ 2020. № 4 (36). С. 75–84.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

4. Tsymbal M. Personal qualities of future officers and the organization of free time by them. *Scientific Journal paradigm of knowledge*. 2020. № 2(40). ISSN 2520-7474. P. 43–52.

5. Tsymbal M. Becoming the subject of leisure activity as part of personal becoming. *KELM*. 2021. № 1(37). ISSN 2353-8406. P. 131–138.

Публікації в інших наукових виданнях:

6.Цимбал М. Р. Вільний час майбутнього офіцера як аспект соціалізації. *Соціалізація особистості в умовах системних змін: матеріали XV міжнародної наук.-практ. конф. (Київ 20 березня 2020 р.)*. Київ, 2020. С. 30-31.

7.Цимбал М. Р. Дослідження взаємозв'язку локусу контролю та рівня самоорганізації вільного часу майбутніх офіцерів. *Чорноморські наукові студії: матеріали шостої всеукраїнської конф. (Одеса, 15 травня 2020)*. Одеса, 2020. С. 286-288.

8.Цимбал М. Р. Зміст дозвілля як частина професійного відбору. *Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення» частина II громадська організація «Київська наукова організація педагогіки та психології»*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 1-2 трав. 2020 р.). Київ, 2020. С. 130-133.

9.Цимбал М. Р. Дослідження суб'єктності вільного часу курсантів ВВНЗ. *Collection of Abstracts of VI international scientific and practical conference*. (Харків, 10-12 трав. 2020 р.). Khariv, 2020. С. 726-728.

10.Цимбал М. Р. Дослідження щодо організації вільного часу у ВВНЗ. *Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави: проблеми та перспективи: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Одеса 10-11 вересня 2020 р.)*. Одеса, 2020. С. 429.

АНОТАЦІЇ

Цимбал М.Р. Психологічні особливості становлення майбутнього офіцера як суб'єкта дозвіллевої діяльності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Державний

заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Одеса, 2021.

Дисертацію присвячено вивченню психологічних особливостей становлення майбутнього офіцера як суб'єкта дозвіллевої діяльності. Проаналізовано, систематизовано та обґрунтовано теоретичні концепції і наукові підходи до вивчення феноменів суб'єктності майбутнього офіцера та його дозвіллевої діяльності як багатокомпонентної структури. Розроблено теоретичну модель розвитку суб'єктності курсанта Військової академії відносно власної дозвіллевої діяльності у взаємозв'язку з функціями та з урахуванням специфіки військової служби як професійної діяльності. Модель включає в себе наступні блоки: ціннісно-смісловне сходження діяльності з простором життєвих подій; оптимальний рівень задоволеності зростанням когнітивної і комунікативної компетентності; продуктивний відпочинок і самореалізація у визначеному часі; стійке конструктивне самопізнання та самоствавлення. Теоретично визначено основні складові суб'єктності дозвіллевої діяльності: самооцінка, ціннісні орієнтації, життєва задоволеність, самоактуалізація, фактори особистості. Емпірично вивчено та охарактеризовано взаємозв'язки та взаємозалежності між усіма показниками зазначених складових суб'єктності дозвіллевої діяльності курсантів ВВНЗ - майбутніх офіцерів. Розроблено та успішно адаптовано корекційно-тренінгову програму становлення майбутніх офіцерів як суб'єкта дозвіллевої діяльності; експериментально доведено ефективність її застосування в умовах Військової академії.

Ключові слова: дозвіллева діяльність, становлення, суб'єкт, майбутній офіцер, життєва задоволеність, локус контролю, самоактуалізація, самооцінка, індивідуально-психологічні особливості.

Цимбал М.Р. Психологические особенности становления будущего офицера как субъекта произвольной деятельности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2021.

Диссертация посвящена изучению психологических особенностей становления будущего офицера как субъекта произвольной деятельности. Проанализированы, систематизированы и обоснованы теоретические концепции и научные подходы к изучению феноменов субъектности курсанта и его произвольной деятельности как многокомпонентной структуры как многокомпонентной структуры. Разработана теоретическую модель развития субъектности курсанта Военной академии относительно собственной произвольной деятельности у взаимосвязи с функциями и с учетом специфики военной службы как профессиональной деятельности. Модель включает в себя следующие блоки: ценностно-смысловое сходство деятельности с пространством жизненных событий; оптимальный уровень удовлетворенности возрастом коммуникативной и когнитивной компетентности; продуктивный

отдых и самореализация в определенное время; устойчивое конструктивное самопознание и самоотношение. Теоретически определены основные составляющие субъектности произвольной деятельности курсантов ВВУЗ — будущих офицеров. Разработано и успешно адаптировано коррекционно-тренинговую программу становления будущих офицеров как субъекта произвольной деятельности; экспериментально доказано эффективность ее применения в условиях Военной академии.

Ключевые слова: произвольная деятельность, становление, субъект, будущий офицер, жизненная удовлетворенность, локус контроля, самоактуализация, самооценка, индивидуально-психологические особенности.

M. Tsymbal. Psychological features of formation of a future officer as a subject of leisure activities. - A manuscript.

The thesis for the Psychology candidate's degree, speciality 19.00.07 – pedagogical and developmental psychology. – State Institution «South Ukrainian national pedagogical university after K. D. Ushynsky», Odesa, 2021.

The dissertation is devoted to the study of psychological features of formation of a future officer as a subject of leisure activities. Theoretical concepts and scientific approaches to the study of the phenomena of subjectivity of the future officer and his leisure activities as a multicomponent structure are analyzed, systematized and substantiated. The theoretical model of development of subjectivity of the cadet of Military academy was worked out concerning his own leisure activity in interrelation with functions and considering specifics of military service as professional activity. The model includes the following blocks: value - semantic convergence of activities with the space of life events; optimal level of satisfaction with the growth of cognitive and communicative competence; efficient rest and self-realization in a certain time; stable constructive self-knowledge and self-assessment. The main components of the subjectivity of leisure activity are theoretically determined: self-esteem, value orientations, life satisfaction, self-actualization, personality factors. The relationships and interdependencies between all indicators of these components of the subjectivity of leisure activities of cadets of a higher military educational institution - future officers - are empirically studied and characterized. The remedial and training program for the formation of future officers as a subject of leisure activities has been developed and successfully adapted; the efficiency of its application in the conditions of the Military Academy is experimentally proved.

Keywords: leisure activity, formation, subject, future officer, life satisfaction, locus of control, self-actualization, self-assessment, individual psychological features.